

رابطه بین باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های هویت در دانش‌آموزان

علیرضا بخشایش*

E-mail: abakhshayesh@yazduni.ac.ir

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۳/۳۰

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۵/۲۳

چکیده

پژوهش حاضر با هدف بررسی رابطه باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های هویت در دانش‌آموزان انجام گرفته است. بدین منظور از میان دانش‌آموزان مقطع چهارم متوسطه شهرستان سیرجان ۳۳۰ نفر با روش نمونه‌گیری خوشه‌ای، انتخاب شده و پرسشنامه‌های استاندارد باورهای اساسی مذهبی، بحران هویت، و سبک‌های هویت را تکمیل نموده‌اند. طرح این پژوهش از نوع توصیفی - همبستگی بوده است. داده‌ها با شاخص‌های آماری، چون همبستگی پیرسون و آزمون t برای نمونه‌های مستقل تحلیل شده‌اند. نتایج نشان داد که بین باورهای اساسی مذهبی و بحران هویت رابطه منفی معنادار ($r = -0/459$) وجود دارد و باورهای مذهبی با تمام سبک‌های هویت ارتباط معناداری داشته است. بحران هویت با تعهد هویت در افراد رابطه منفی معناداری نشان داد ($r = -0/433$, $p < 0/01$). دانش‌آموزان دختر و پسر در میزان باورهای مذهبی و بحران هویت از یکدیگر متفاوت نیستند.

کلید واژه‌ها: باورهای مذهبی، بحران هویت، سبک‌های هویت، دانش‌آموزان.

مقدمه و طرح مسأله

بر کسی پوشیده نیست که انسان فطرتاً خداجو آفریده شده است و میل و گرایش باطنی به خدا دارد. به عبارتی از آموزه‌های ذاتی مختص انسان که تعبیر به فطرت می‌شود در سه بعد معرفتی و شناختی، گرایشی و توانشی به ترتیب در انسان حس خدایابی و میل به خداگرایی و توانایی قرب الی‌الله وجود دارد که در نهاد آدمی به ودیعه گذاشته شده است (اکبری، ۱۳۸۷: ۲۱۹). چنان که خداوند در قرآن کریم خطاب به پیامبر اکرم(ص) می‌فرماید: «فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ» (غاشیه: ۲۱). ای پیامبر یادآوری کن که تو تنها تذکار دهنده‌ای». این آیه صریحاً بیان می‌کند که انسان فطرتاً خداجوست و هویت هر فردی با دین و اعتقاد به خدا آمیخته است. البته این امر بالقوه بوده و نیاز به شکوفایی و فعلیت دارد. همان‌طور که بین خودشناسی و خداشناسی ملازمه وجود دارد، بین خودفراموشی و خدافراموشی هم ملازمه هست و این حاکی از شناخت فطری و علم حضوری به خداست. تفکر دینداری، تفکری است که مبتنی بر یک مذهب باشد. فرد مذهبی مطابق دستورات پیامبران و شرایع مذهبی به واجبات دینی عمل نموده و از محرّمات پرهیز می‌نماید. در بعد تعاملی، فرد دارای باورهای مذهبی، خدا را پناه خود دانسته و با او انس می‌گیرد، شادی‌هایش را موهبت او دانسته و در مشکلات و سختی‌ها از او مدد می‌جوید (عسگری و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۳).

اهمیت مسأله هویت از آنجا که یکی از عناصر لازم برای انسجام اجتماعی در جامعه است، بیشتر روشن می‌شود. در فرهنگ معین آمده است: «هویت یعنی: ۱- ذات باری تعالی، ۲- هستی، وجود؛ ۳- آن چه موجب شناسایی شخص باشد و ۴- حقیقت جزئی» یعنی هرگاه ماهیت با تشخیص لحاظ شود هویت گویند و گاه به معنی وجود خارجی است و مراد تشخیص است و هویت گاه بالذات و گاه بالعرض است (معین، ۱۳۸۱: ۵۲۲۸). در فرهنگ عمید هویت به معنای حقیقت شیء یا شخص که مشتمل بر صفات جوهری او باشد، اشاره شده است. به یک معنا هویت عبارت است از آنچه سبب تشخیص و یا آنچه موجب شناسایی فرد می‌شود (عمید، ۱۳۷۴: ۱۲۶۵). اصطلاح هویت از دهه ۱۹۵۰ رایج شده است. هویت یک ساختار روانی - اجتماعی است که بذر شکل‌گیری آن در سال‌های پیش از نوجوانی پاشیده می‌شود. اریکسون و دیگر روان‌شناسان معتقدند، تمایل به هویت‌یابی از نوجوانی شروع می‌شود. از مشخصه‌های اصلی هویت، انتخاب ارزش‌ها، باورها و هدف‌های زندگی است (بخشایش و رضایی

مقدم، ۱۳۹۰: ۱۱۷). یافته‌ها نشان می‌دهد رشد هویت را در حوزه تجربه دینی می‌توان روشن کرد (الیسات و پرات، ۲۰۱۲: ۲۹).

مذهب همواره مورد توجه روان‌شناسان بوده است. به‌ویژه در بیش از دو دهه اخیر و با گسترش مباحث مربوط به روان‌شناسی، نقش سالم و رو به رشد مذهب، توجه بسیاری از روان‌شناسان را برانگیخته است (بارون، ۲۰۰۶: ۷۱۷). مناسک دینی از جمله مؤلفه‌های کلیدی هویت ملی است که هم توجیه معنوی و ذهنی دارد و هم جلوه بیرونی. معنای درونی و نمایش بیرونی مناسک دینی، هویت یک قوم را از دیگری متمایز می‌کند. کمتر مراسم و برنامه‌ای را می‌توان یافت که از نظر قدمت، حضور دل، همگانی بودن و هماهنگی بیرونی به پای مناسک و عبادات دینی برسد. در عبادات، عابدان خود را در پیشگاه موجودی ماورایی حس می‌کنند و مستقیم و غیرمستقیم با آن ارتباط برقرار می‌کنند (نصری، ۱۳۸۷: ۳۰). باورهای مذهبی و اعتقاد به وجود خدای یگانه در خودشناسی و شکل‌گیری یک دیدگاه واحد از خود نقش دارد. در همین زمینه تحقیقات نشان داده است که هویت افراد مذهبی تا حدی شکل گرفته است و اعضای گروه‌های مذهبی به یک تعریف روشن از خود رسیده‌اند (امبی یووا، ۲۰۱۰: ۴۲). به عبارتی تحولات اجتماعی و مذهبی نقش مهمی در هویت اساسی فرد دارند؛ دین و هویت دینی دژ محکمی در زندگی مردم و هویت آنان در اروپای مرکزی و شرقی است (تومکا، ۲۰۰۹: ۳۱).

در سوی دیگر مسأله بحران هویت مطرح می‌شود که ناشی از عوامل گوناگونی از جمله ضعف باورهای مذهبی است. در حوزه جامعه‌شناسی ریشه بحران هویت را در جامعه و ساختارهای فرهنگی و در حوزه روان‌شناسی ریشه آن را در امور فردی و روانی فرد جستجو می‌کنند (شرفی، ۱۳۸۷: ۸۰). انتخاب واژه «بحران هویت» برای انتقال از نوجوانی به بزرگسالی اشاره به حساسیت این دوران دارد، زیرا در این دوران است که فرد یا موفق به تعریفی مناسب و قابل قبول از خود می‌شود که با شرایط فردی و محیط اجتماعی او هماهنگ است و یا این‌که دچار سردرگمی شده و از نظر فردی رنج خواهد برد و تعریف او از خودش با معیارهای اجتماعی در تضاد خواهد بود. انتخاب واژه بحران همان وضعیت مرزی بین سردرگمی و کسب هویت، یکپارچگی و یا اغتشاش است (امیدیان، ۱۳۸۸: ۲۸). بحران هویت ممکن است در هر مرحله‌ای از زندگی انسان رخ دهد؛ در شرایط اضطراب‌انگیز و دشوار که هویت شکل یافته یارای کمک به سازگاری با شرایط جدید را ندارد، فرد دچار بحران هویت می‌شود.

از میان روان‌شناسان، اریکسون به مفهوم هویت، بحران هویت و آشفتگی هویت تأکید می‌کند. بحران هویت مفهومی است که او برای توصیف عدم توانایی نوجوان در قبول نقشی که جامعه از او انتظار دارد، به کار می‌برد. این بحران بدان جهت جدی است که عدم موفقیت در رویارویی با آن پیامدهای وخیمی دارد. شخصی که فاقد یک هویت متشکل است، در خلال زندگی بزرگسالی‌اش با مشکلات متعددی مواجه خواهد شد. عدم موفقیت در شکل دادن به هویت فردی، خود بحرانی ایجاد می‌کند که بحران هویت نام دارد (شرفی، ۱۳۸۷: ۱۸). این حالت سبب می‌شود وی احساس کند منزوی، تهی، مضطرب و مردد شده است چنان که در طی آشفتگی هویت، فرد ممکن است احساس کند به جای آن‌که در حال پیشرفت باشد دچار پسروی است (شاملو، ۱۳۸۴: ۶۷). کل بحران هویت با نشانه‌های افسردگی، اضطراب و شک و تردید تعریف شده است (روسی و مبرت، ۲۰۱۱: ۱۴۱). با این اوصاف فرد برای خروج از این بحران بایستی در پی ارزش‌های مثبت و پایدار در فرهنگ، مذهب یا ایدئولوژی خود باشد تا از درهم ریختگی هویت رها شود و هویت اصیل خویش را بازیابد، در پژوهشی نشان داده شد که فرآیند کسب هویت و داشتن ارزش‌ها و اهداف با هم روابط متقابل دارند (دوریز و همکاران، ۲۰۱۲: ۱۳۵).

در مطالعه‌ای برای درمان نوجوانان مبتلا به سردرگمی هویت، روابطشان را با دوستان، والدین و معلمان بهبود داده‌اند و به آنها برای به دست آوردن اعتماد به نفس مثبت، روشن کردن اهداف زندگی و ایجاد یک هویت پایدار کمک کردند (فولش و همکاران، ۲۰۱۰: ۴۱۸). پژوهش‌های گوناگونی در زمینه ارتباط باورهای مذهبی و بحران هویت صورت گرفته است که می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

در پژوهش آزادی (۱۳۸۹)، مهم‌ترین عامل مؤثر در بروز و ظهور بحران هویت در جوانان، میزان تحصیلات والدین و میزان پایبندی مذهبی و در مراتب بعدی پیروی از مد بود. به این معنا که هر چه تحصیلات و پایبندی مذهبی والدین بالاتر بود، میزان بحران هویت به شدت کاهش می‌یافت. در تحقیقی که رجایی و همکاران (۱۳۸۸) بر روی جوانان انجام دادند دریافتند که بین باورهای اساسی مذهبی با بحران هویت در جوانان ارتباط منفی معنادار وجود دارد ($r = -0.307$)، در تفسیر این یافته می‌توان گفت هر چه میزان باورهای مذهبی در جوانان بالاتر و قوی‌تر باشد میزان بحران هویت در آنان کمتر خواهد بود. هم‌چنین نتایج پژوهش دهشیری (۱۳۸۴) نشان داد که بین دین‌داری و بحران هویت و نیز بین پیشرفت تحصیلی و بحران هویت رابطه معکوس و

معناداری وجود دارد، به عبارت دیگر هرچه باورهای مذهبی قوی‌تر بودند میزان بحران هویت کمتر مشاهده می‌شد و به تبع هرچه بحران هویت کمتر بود میزان پیشرفت تحصیلی افزایش می‌یافت.

رول (۲۰۰۸) با بررسی رشد معنوی در مدارس عمومی و مذهبی به ارتباط بین معنویت با عواملی مانند جامعه، هویت و شخصیت دست یافت. او معتقد است دانش‌آموزان دارای ابعاد دینی و معنوی متفاوتی هستند که باید رشد و پرورش یابند و این وظیفهٔ معلمان است که از طریق روش‌های تدریس خود این ابعاد را پرورش داده و سازمان‌دهی و به شکل‌گیری هویت دانش‌آموزان کمک کنند. در پژوهش دیگری کیز و ریتزس (۲۰۰۷) نشان دادند هنگامی که هویت مذهبی افزایش می‌یابد، حرمت فردی افزایش و افسردگی کاهش می‌یابد.

برزونسکی یکی از نظریه‌پردازان فرآیند شکل‌گیری هویت است که با تلفیق جنبه‌های گوناگون هویت از قبیل فرآیند، ابعاد و محتوا سه سبک برای آن در نظر گرفت. در سبک هویت هنجاری، فرد ارزش‌های مراجع قدرت و والدین را می‌پذیرد. افراد دارای این سبک انعطاف‌ناپذیرند و هدف‌های کاری و آموزشی مشخصی دارند که از بیرون کنترل می‌شود. در سبک هویت سردرگم - اجتنابی، فرد همواره به درخواست‌های موقعیتی واکنش نشان می‌دهد. این گروه با تعلل و درنگ زیاد در تصمیم‌گیری برای مسایل شخصی و هویتی مشخص می‌شوند. سبک هویت اجتنابی به طور مثبت معنادار با ارزش‌هایی مانند لذت‌گرایی و قدرت که با علایق فرد سروکار دارد، همبستگی دارد. در سبک اطلاعاتی، فرد جستجوگر اطلاعات است، در مورد مفاهیم خود شکاک و نسبت به آگاهی‌های مربوط به خود پذیرا است و قبل از تصمیم‌گیری به پردازش و ارزیابی اطلاعات می‌پردازد. هم‌چنین تحقیقات متعددی مانند برزونسکی و همکاران (۲۰۱۱)، برزونسکی (۲۰۰۸) و برزونسکی و کوک (۲۰۰۵)، نشان داده‌اند که دانشجویان دارای هویت سبک اطلاعاتی، سطوح بالایی از استقلال تحصیلی را نشان می‌دهند، درک روشنی از اهداف آموزشی دارند، دارای مهارت بالای آموزشی هستند و گرایش به عملکرد تحصیلی سطح بالا دارند. به نظر برزونسکی تعهد یک عنصر اساسی در ساختار هویت است و به کمک تعهد است که چارچوبی برای ارزیابی و تنظیم رفتار فراهم می‌شود و به رفتار هدف و جهت داده می‌شود (امیدیان، ۱۳۸۸: ۳۶). متأسفانه هنوز پژوهشی در خصوص رابطه باورهای مذهبی و سبک‌های هویت صورت نگرفته است.

فرضیات تحقیق

از آنجا که باورهای مذهبی نقش بسیار تعیین کننده‌ای در بحران هویت دارد، هدف پژوهش حاضر بررسی رابطه باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های هویت در دانش‌آموزان دبیرستانی شهرستان سیرجان بود. لذا بنابر مبانی نظری و سوابق پژوهشی ذکر شده، فرضیه‌های زیر تدوین شدند و مورد آزمون قرار گرفته‌اند:

- ۱- بین باورهای مذهبی و بحران هویت دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.
- ۲- بین باورهای مذهبی و سبک‌های هویت دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.
- ۳- بین بحران هویت و سبک‌های هویت دانش‌آموزان رابطه وجود دارد.
- ۴- میزان باورهای مذهبی در دانش‌آموزان دختر و پسر متفاوت است.
- ۵- میزان بحران هویت در دانش‌آموزان دختر و پسر متفاوت است.

روش تحقیق

تحقیق حاضر از نوع تحقیقات توصیفی - همبستگی است. در چنین تحقیقاتی، پژوهشگر در پی بررسی رابطه احتمالی و اندازه همبستگی بین متغیرهای ذکر شده در تحقیق است. از این رو، هدف، کشف رابطه علی نیست، بلکه تبیین رابطه برای ارتباط و معناداری آن می‌باشد. به‌طور کلی، رویدادها و عوامل گوناگونی می‌توانند با بحران هویت در ارتباط باشند، اما تحقیق حاضر با هدف بررسی رابطه احتمالی بین باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های هویت دانش‌آموزان مقطع متوسطه انجام گرفته است.

تکنیک گردآوری اطلاعات، حوزه تحقیق، سال انجام تحقیق، جامعه آماری و

حجم نمونه

جامعه آماری این پژوهش را کلیه دانش‌آموزان مقطع چهارم متوسطه شهرستان سیرجان (N= ۲۲۲۶) در سال تحصیلی ۱۳۹۱-۱۳۹۰ تشکیل داده‌اند. نمونه آماری پژوهش با توجه به جدول کرجسی و مورگان شامل ۳۳۰ نفر از دانش‌آموزان (پسر= ۱۳۲ و دختر= ۱۹۸) مقطع چهارم متوسطه بوده که به روش نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شده‌اند. از بین مدارس متوسطه شهرستان سیرجان ۱۰ مدرسه، شامل ۵ مدرسه دخترانه و ۵ مدرسه پسرانه به صورت تصادفی انتخاب و سپس از هر مدرسه ۱ کلاس به صورت تصادفی انتخاب شد. ابتدا تعداد دانش‌آموزان مدارس متوسطه دخترانه و پسرانه به تفکیک مشخص شد و سپس با محاسبه این که دانش‌آموزان دختر و پسر چه درصدی از کل

دانش آموزان را تشکیل می‌دادند، به همان نسبت تعداد دانش‌آموزان انتخابی به‌عنوان نمونه مشخص شد. بر این اساس مراحل نمونه‌گیری مذکور به این ترتیب بود:

- ۱- برآورد تعداد نمونه لازم برای بررسی.
  - ۲- تعیین درصد سهم و تعداد نمونه مورد نیاز در هر گروه جنسیتی.
  - ۳- انتخاب تصادفی تعداد نمونه برآورد شده از بین دانش‌آموزان.
- تکنیک گردآوری اطلاعات، استفاده از پرسشنامه استاندارد بود. در این پژوهش، به منظور آزمون فرضیه‌های تحقیق، از پرسشنامه استاندارد باورهای مذهبی اساسی، پرسشنامه بحران هویت و پرسشنامه سبک هویت استفاده شده است.

الف) پرسشنامه باورهای مذهبی اساسی (BRBQ)

این پرسشنامه شامل ۵۰ سؤال است و در مجموع سه دسته باور مذهبی اساسی را در مورد خداوند، انسان و هستی، در قالب ۱۰ مؤلفه مورد بررسی قرار می‌دهد. برخی از این مؤلفه‌ها عبارتند از: خداوند تنها مالک جهان و هستی است، خداوند دانا و توانا است، خداوند بخشنده و مهربان است، انسان عالی‌ترین موجود و نماینده خدا بر روی زمین است، انسان آفریده‌ای صاحب اراده و عقل است و... . نمره‌گذاری این پرسشنامه براساس طیف لیکرت از ۱ تا ۵ (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) می‌باشد. روایی آن توسط اساتید و متخصصان این زمینه مورد تأیید قرار گرفته است و ضریب آلفای کرونباخ برای نمره کل پرسشنامه ۰/۹۶ محاسبه شده که بیانگر همسانی درونی بالای این آزمون است (رجایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۷).

جدول شماره ۵: مؤلفه‌های پرسشنامه باورهای مذهبی اساسی

شماره	مؤلفه
۱	خداوند تنها مالک جهان و هستی است.
۲	خداوند دانا و توانا است.
۳	خداوند بخشنده و مهربان است.
۴	انسان عالی‌ترین موجود و نماینده خدا بر روی زمین است.
۵	انسان آفریده‌ای صاحب اراده و عقل است.
۶	وظیفه انسان در جهان هستی رسیدن به تعالی و کمال است.
۷	زندگی انسان با مرگ فنا نمی‌پذیرد.

هستی با مقصود و هدف آفریده شده است.	۸
هستی با نظم و ترتیب و قانونمند است.	۹
هستی پیچیده و شگفت‌انگیز خلق شده است.	۱۰

ب) پرسشنامه بحران هویت (ICQ)

این پرسشنامه نیز شامل ۵۰ سؤال است که در مجموع ۱۰ نشانه بحران هویت را بر اساس نظریه درمان شناختی - هیجانی دینی که شامل: بی‌هدفی، پوچی، ناامیدی، عدم اعتماد به نفس، بی‌ارزشی، نارضایتی از زندگی، اضطراب، غمگینی، پرخاشگری و عصبانیت است را می‌سنجد. نمره‌گذاری این پرسشنامه نیز براساس طیف لیکرت از ۱ تا ۵ (از کاملاً موافقم تا کاملاً مخالفم) می‌باشد و روایی آن توسط اساتید و متخصصان این زمینه مورد تأیید قرار گرفته است. برای محاسبه پایایی از روش آلفای کرونباخ استفاده شد و برابر با ۰/۹۳ به دست آمد که بیانگر پایایی بالای این آزمون می‌باشد (رجایی و همکاران، ۱۳۸۸: ۹۷).

ج) پرسشنامه سبک هویت (ISI)

پرسشنامه سبک هویت یک مقیاس ۴۰ سؤالی است که ۱۱ سؤال آن مربوط به مقیاس اطلاعاتی، ۹ سؤال آن مربوط به مقیاس هنجاری، ۱۰ سؤال آن مربوط به مقیاس سردرگم یا اجتنابی و ۱۰ سؤال دیگر مربوط به مقیاس تعهد است که برای تحلیل ثانویه استفاده می‌شود و یک سبک هویتی محسوب نمی‌شود. پاسخ آزمودنی‌ها به سؤالات به شکل طیف لیکرت ۵ درجه‌ای می‌باشد که شامل کاملاً مخالف = ۱ تا کاملاً موافق = ۵ می‌باشد. برزونسکی (۱۹۹۲)، پایایی درونی را با ضریب آلفا برای مقیاس اطلاعاتی ۰/۶۲، مقیاس هنجاری ۰/۶۶ و مقیاس سردرگم اجتنابی ۰/۷۳ گزارش کرده است. این پرسشنامه از همسانی درونی خوبی برخوردار است و به وسیله اجرای همزمان آن با مقیاس سلامت عمومی گلدبرگ نیز سنجیده شده است. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد که پرسشنامه سبک هویت از اعتبار بالایی برخوردار است و در نتیجه می‌تواند ابزار مناسبی برای ارزیابی شکل‌گیری هویت از دیدگاه پردازش اطلاعات مربوط به خویشتن باشد (غضنفری، ۱۳۸۳: ۸۱).

یافته‌های تحقیق

جدول شماره ۱: میزان فراوانی و درصد اعضای نمونه بر حسب جنسیت و رشته تحصیلی

متغیرهای جمعیت‌شناختی	فراوانی	درصد
جنسیت	پسر	۱۳۲
	دختر	۱۹۸
رشته تحصیلی	انسانی	۱۱۰
	تجربی	۱۱۰
	ریاضی	۱۱۰

جدول شماره ۲: داده‌های توصیفی مربوط به متغیرهای باورهای مذهبی،

بحران هویت و سبک‌های هویت

شاخص‌ها	میانگین	انحراف معیار
باورهای مذهبی	۱۹۵/۸۳	۲۲/۰۳
بحران هویت	۱۱۴/۶۹	۲۷/۷۷
هویت اطلاعاتی	۴۰/۰۷	۶/۳۹
هویت هنجاری	۲۲/۲۷	۳/۳۷
هویت سردرگم - اجتنابی	۲۸/۰۸	۷/۲۸
تعهد هویت	۳۵/۹۸	۵/۷۰

به منظور بررسی رابطه بین باورهای مذهبی با بحران هویت و سبک‌های هویت از آزمون همبستگی پیرسون استفاده شده است.

جدول شماره ۳: ضریب همبستگی پیرسون به منظور بررسی رابطه بین نمرات باورهای مذهبی،

بحران هویت و سبک‌های هویت

متغیرها	بحران هویت	هویت اطلاعاتی	هویت هنجاری	هویت سردرگم - اجتنابی	تعهد هویت
باورهای مذهبی	-۰/۴۵۹**	۰/۳۷۳**	۰/۳۵۷**	-۰/۲۶۷**	۰/۶۳۱**
بحران هویت	۱	-۰/۳۲۱**	۰/۴۸۳**	۰/۰۴۷	-۰/۴۳۳**

$$P < ۰/۰۱**$$

همان‌طور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود، رابطه منفی معناداری بین باورهای مذهبی و بحران هویت وجود دارد ($p < 0/01$). بنابراین فرضیه اول پژوهش تأیید می‌شود. به عبارت دیگر، با افزایش باورهای مذهبی، بحران هویت کاهش یافته است. بیشترین میزان همبستگی بین باورهای مذهبی و تعهد هویت مشاهده شده است ($r = 0/631$)، هر چه میزان باورهای مذهبی قوی‌تر باشد تعهد نسبت به هویت شکل گرفته بیشتر خواهد بود. به‌طورکلی باورهای مذهبی با تمام سبک‌های هویت رابطه مثبت و معناداری در سطح $0/01$ داشته است به جز سبک هویت سردرگم - اجتنابی که در آن هر چه باورهای مذهبی ضعیف‌تر باشد احتمال این‌که فرد دارای سبک هویت سردرگم - اجتنابی باشد بیشتر خواهد بود ($p < 0/01$)، بدین ترتیب فرضیه دوم پژوهش نیز تأیید می‌گردد. بحران هویت با سبک هویت اطلاعاتی و تعهد هویت ارتباط منفی معناداری دارد، بدین معنا که ارتباط معکوسی با هم دارند و با افزایش یکی دیگری کاهش می‌یابد و با سبک هویت هنجاری رابطه مثبت و معناداری دارد و با افزایش بحران هویت، هویت هنجاری نیز افزایش می‌یابد و این یافته‌ها فرضیه سوم تحقیق را تأیید می‌کنند.

برای بررسی فرضیه چهارم و پنجم مبنی بر وجود تفاوت در باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های هویت در دختران و پسران از آزمون t استفاده گردید، نتایج آزمون‌ها نشان داد که تفاوت معناداری بین دختران و پسران در خصوص باورهای مذهبی، بحران هویت و سبک‌های هویت وجود ندارد و بدین ترتیب فرضیه چهارم و پنجم پژوهش تأیید نگردید.

جدول شماره ۴: مقایسه دختران ($n=198$) و پسران ($n=132$) از نظر باورهای مذهبی،

بحران هویت و سبک‌های هویت

متغیر	دختران M (SD)	پسران M (SD)	t	p
باورهای مذهبی	۱۹۶/۰۲ (۲۳/۶۷)	۱۹۵/۵۸ (۱۹/۷۴)	-۰/۱۵۷	۰/۸۷۵
بحران هویت	۱۱۳/۴۲ (۲۷/۶۴)	۱۱۶/۵۳ (۲۷/۹۶)	۰/۹۴۷	۰/۳۴۵
هویت اطلاعاتی	۴۰/۳۴ (۶/۴۵)	۳۹/۶۷ (۶/۳۰)	-۰/۹۲۶	۰/۳۵۵
هویت هنجاری	۲۲/۲۵ (۳/۳۴)	۲۲/۳۰ (۳/۴۲)	۰/۱۳۸	۰/۸۹۱
هویت سردرگم - اجتنابی	۲۷/۵۰ (۷/۰۶)	۲۸/۹۷ (۷/۵۶)	۱/۷۵	۰/۰۸۱
تعهد هویت	۳۵/۸۹ (۵/۸)	۳۶/۱۱ (۵/۴)	۰/۷۴۲	۰/۳۳۰

خلاصه و نتیجه‌گیری

نتایج حاصل از تحلیل داده‌های این پژوهش نشان می‌دهد که رابطه منفی معناداری بین باورهای مذهبی و بحران هویت وجود دارد؛ این بدان معناست که هرچه نمره‌های باورهای مذهبی افراد بالاتر باشد، نمره‌های بحران هویت آنها پایین‌تر است. به عبارت دیگر این دو متغیر رابطه معکوس با یکدیگر دارند. در تفسیر نتایج آن می‌توان گفت افرادی که باورهای مذهبی قوی‌تری دارند کمتر بحران هویت را تجربه می‌کنند و در عین حال افرادی که در شرایط بحران هویت قرار دارند باورهای مذهبی ضعیف‌تری دارند. یافته‌های حاصل از تحقیق حاضر در این زمینه، با نتایج تحقیقات آزادی (۱۳۸۹)، رجایی و همکاران (۱۳۸۸)، دهشیری (۱۳۸۴)، دوریز و همکاران (۲۰۱۲)، رول (۲۰۰۸) و کیز و ریتزس (۲۰۰۷) همسو و هماهنگ است.

در پژوهشی که آزادی (۱۳۸۹) بر روی دانشجویان دانشگاه اصفهان با هدف بررسی عوامل مؤثر در بحران هویت انجام داد به این نتیجه رسید که باورهای مذهبی والدین با بحران هویت در دانشجویان رابطه منفی معنادار دارد و هرچه والدین مذهبی‌تر باشد احتمال وجود بحران هویت در فرزندانشان کاهش می‌یابد. در پژوهش دیگری که رجایی و همکاران (۱۳۸۸) بر روی جوانان انجام دادند، دریافتند که باورهای مذهبی جوانان تأثیر مستقیمی بر بحران هویت در آنان دارد و هرچه باورهای مذهبی در این گروه قوی‌تر باشد، احتمال ابتلا به بحران هویت در آنان کمتر خواهد بود. در پژوهشی که دهشیری (۱۳۸۴) با هدفی مشابه بر روی نمونه دانش‌آموزان انجام داد به نتایج مشابهی دست یافت و علاوه بر آن، یافته‌های این تحقیق ارتباط معناداری بین بحران هویت و پیشرفت تحصیلی نشان داد؛ دانش‌آموزانی که بحران هویت کمتری داشتند پیشرفت تحصیلی بیشتری داشتند.

دوریز و همکاران (۲۰۱۲)، در پژوهش خود نشان دادند افرادی که دارای ارزش‌های مثبت و پایدار در مذهب خود هستند از درهم ریختگی هویت در امان خواهند بود و دارای هویت اصیل می‌باشند. رول (۲۰۰۸) در بررسی خود به این نتیجه رسید که معنویت با عوامل گوناگونی از جمله هویت در ارتباط است و با رشد و پرورش ابعاد معنویت در دانش‌آموزان می‌توان هویت آنان را انسجام بخشید و معلمان در این زمینه نقش تعیین‌کننده‌ای دارند. کیز و ریتزس (۲۰۰۷) نیز نشان دادند که با افزایش هویت مذهبی، حرمت فردی یا عزت نفس افراد افزایش می‌یابد. در مجموع، این یافته‌ها تأیید کننده این امر است که افرادی که باورهای مذهبی

استوارتری دارند، از لحاظ هویت در وضعیت بهتری قرار دارند و بحران هویت کمتر آنان را تهدید می‌نماید.

در این تحقیق رابطه مثبت معناداری بین باورهای مذهبی و سبک‌های هویت به جز سبک هویت سردرگم - اجتنابی مشاهده شد. همان‌طور که ذکر شد در سبک هویت اطلاعاتی فرد جستجوگر اطلاعات می‌باشد و در مورد مفاهیم شکاک است و به دنبال آگاهی‌های بیشتر در هر زمینه‌ای از جمله مسائل دینی می‌باشد؛ در باورهای مذهبی نیز به جستجوگری و داشتن شناخت نسبت به مسائل تأکید شده است همان‌گونه که در این آیه شریفه بیان می‌شود: «وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا (کهف: ۶۸)، و چگونه می‌توانی بر چیزی که به شناخت آن احاطه نداری صبر کنی». سبک هویت اطلاعاتی با بحران هویت نیز ارتباط منفی معنادار دارد و افراد دارای این سبک هویت کمتر دچار بحران هویت می‌شوند، زیرا با شناخت پیش می‌روند و اطلاعات کافی در زمینه انتخاب‌های خود دارند.

یکی از ویژگی‌های سبک هویت هنجاری این است که فرد پذیرای ارزش‌های مراجع قدرت و والدین می‌باشد و این رابطه معناداری با باورهای مذهبی دارد که احترام به بزرگان و والدین را توصیه کرده است.

«وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا آيَاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا أَمَا يُؤَلِّغُنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا، أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا أُفٍّ وَلَا تَنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا... (اسراء: ۲۳)، و خدای تو حکم فرموده که جز او را نپرستید و به پدر و مادر نیکی کنید [و] اگر هر دو یا یکی از آنها به پیری برسند (که موجب رنج و زحمت باشند) زنه‌ار کلمه‌ای که رنجیده خاطر شوند مگو و آنان را مران و با ایشان با احترام و نرمی سخن بگو».

هم‌چنین امیرالمؤمنین علی (ع) فرمودند: بزرگترین و مهم‌ترین تکلیف الهی نیکی به پدر و مادر است (محمدی ری شهری، ۱۳۷۷: ۷۰۹).

سبک هویت هنجاری با بحران هویت ارتباط مثبت معناداری دارد و شاید به این دلیل باشد که فرد بیش از اندازه مطابق با معیارها، ارزش‌ها و قوانین انعطاف‌ناپذیر جامعه عمل می‌کند و خواست‌های خود را نادیده می‌گیرد؛ درحالی‌که می‌توان با انطباق خصوصیات فردی با معیارها و ارزش‌ها از هویت سالمی برخوردار بود و دچار سردرگمی هویت یا خودشناسی نشد.

افراد دارای سبک هویت سردرگم - اجتنابی با ارزش‌هایی چون لذت‌گرایی و قدرت‌طلبی شناخته می‌شوند و در تصمیم‌گیری‌ها دچار شک و تردید هستند که با

خصوصیات افراد دارای باورهای مذهبی در تضاد می‌باشد. در این تحقیق نیز این دو متغیر با یکدیگر رابطه منفی معناداری در سطح ($p < 0/01$) داشتند که بدین معناست که افراد دارای باورهای مذهبی کمتر سبک هویت سردرگم - اجتنابی دارند و فاقد ویژگی‌های این سبک هویت می‌باشند و متقابلاً افراد دارای سبک هویت سردرگم - اجتنابی باورهای مذهبی ضعیفی دارند. لازم به ذکر است که این نوع سبک هویت هیچ ارتباط معناداری با بحران هویت ندارد، شاید به دلیل آن‌که فرد در اینجا اصلاً به دنبال هویت‌یابی نیست که دچار بحران هویت گردد، به عبارت دیگر او با خدا فراموشی، دچار خود فراموشی نیز می‌شود.

تعهد هویت که به معنای هویت شکل یافته و پایبندی به آن می‌باشد با باورهای مذهبی ارتباط مثبت معناداری دارد و در عین حال با بحران هویت ارتباط منفی معناداری دارد. در پژوهشی نشان داده شده است که با ثبات مفهوم خود، بحران هویت کمتر می‌شود (جانسون و کیمبرلی، ۲۰۱۱: ۲۵). به عبارت دیگر افراد دارای باورهای مذهبی نسبت به هویتی که با شناخت و آگاهی کسب کرده‌اند و به آن ثبات بخشیده‌اند متعهدند و به راحتی آن را دستخوش تغییرات قرار نمی‌دهند. بحران هویت نیز چون دیگر پدیده‌های اجتماعی معاصر، جهانی است و بنابراین تنها گریبان کشورهای توسعه یافته مدرن عمدتاً غربی را نگرفته است بلکه عمده‌ترین معضل پیش روی کشورهای توسعه نیافته نیز به حساب می‌آید (ابوطالبی، ۱۳۷۸: ۱۳۱؛ بشیریه، ۱۳۷۹: ۲۸۷ و طالبی، ۱۳۷۸: ۳۶). یکی از آثار فضای مجازی در جوامع، به خصوص جوامع در حال گذار، ایجاد بحران هویت فردی، گروهی، قومی و دینی است (ربیعی، ۱۳۸۷: ۱۴۹). بنابراین با تقویت باورهای مذهبی و کمک به افراد در جهت شکل‌دهی صحیح به هویتشان و تعهد نسبت به هویت پرورش یافته می‌توان از بروز مسائلی همچون بحران هویت و آشفتگی در آن جلوگیری کرد.

در این پژوهش تفاوت معناداری بین دختران و پسران در باورهای مذهبی و بحران هویت مشاهده نشد و هر دو در شرایط یکسانی قرار داشتند. این با تحقیق دهشیری (۱۳۸۴) همسو است. نتایج وی بیانگر این بود که بین نوجوانان دختر و پسر از لحاظ دین‌داری تفاوتی وجود ندارد؛ هم‌چنین با یافته‌های پیدرسن و همکاران (۲۰۰۰) نیز مطابقت دارد. نتایج تحقیق وی حاکی از همسانی زنان و مردان در گرایش‌های مذهبی است، اما این یافته پژوهش با نتایج خداپناهی و خوانین‌زاده (۱۳۷۹) مغایرت دارد. این محققان به این نتیجه رسیده بودند که دختران نسبت به پسران به مسائل مذهبی گرایش

بیشتری دارند. در خصوص بحران هویت، پژوهشی مطابق با نتایج تحقیق حاضر یافت نشد اما تحقیق دهشیری (۱۳۸۴) میزان بحران هویت در دختران را به طور معناداری بیشتر از پسران گزارش کرده است.

به طور کلی از نتایج این مطالعه می‌توان چنین استنباط کرد که هرچند عوامل متعددی در بروز و شکل‌گیری بحران هویت نقش دارند، اما باورهای مذهبی نقش انکارناپذیری در پیشگیری از بحران هویت دارند. با تقویت این ارزش‌های مذهبی در نوجوانان و معرفی منابع صحیح دینی برای کسب آگاهی از ارزش‌های اصیل قرآنی و در نتیجه دستیابی به باورهای ناب و استوار مذهبی می‌توان به دانش‌آموزانی که در آستانه ورود به دنیای وسیع ارتباطات اجتماعی حقیقی و مجازی هستند کمک کرد تا با پرورش هویت صحیح اسلامی و تعهد نسبت به هویت شکل‌یافته، از خطراتی همچون بحران هویت مصون بمانند.

منابع

- قرآن کریم.
- آزادی، علیرضا (۱۳۸۹)؛ «عوامل مؤثر در بحران هویت در میان جوانان (بررسی موردی دانشجویان دانشگاه اصفهان)»، *مجموعه مقالات کنکاشی در هویت ایرانی*، ۳۰۱-۳۲۰.
- ابوطالبی، علی (۱۳۷۸)؛ «حقوق قومی، اقلیت‌ها و همگرایی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، (۱)، ۱۳۱-۱۵۳.
- اکبری، بهمن (۱۳۸۷)؛ «بحران هویت و هویت دینی»، *پیک نور*، ۶ (۴)، ۲۱۹-۲۳۱.
- امیدیان، مرتضی (۱۳۸۸)؛ *هویت از دیدگاه روان‌شناسی*، ج ۱، یزد: دانشگاه یزد.
- بخشایش، علیرضا و رضایی مقدم، مریم (۱۳۹۰)؛ «رابطه دینداری و خودشناسی با شکل‌گیری هویت»، *معرفت*، ۲۰ (۴)، ۱۱۷-۱۳۲.
- بشیریه، حسین (۱۳۷۹)؛ «توسعه سیاسی و بحران هویت ملی»، *فصلنامه مطالعات ملی*، (۵)، ۲۸۷-۳۱۵.
- خداپناهی، محمدکریم و خوانین‌زاده، مریم (۱۳۷۹)؛ «بررسی نقش ساخت شخصیت در جهت‌گیری مذهبی دانشجویان»، *مجله روان‌شناسی*، ۴ (۱۴)، ۱۸۵-۲۰۳.
- دهشیری، غلامرضا (۱۳۸۴)؛ «بررسی رابطه دینداری و بحران هویت در بین دانش‌آموزان دبیرستانی شهرستان یزد»، *فصلنامه تعلیم و تربیت*، ۲۱ (۲)، ۸۷-۹۸.
- ربیعی، علی (۱۳۸۷)؛ «رسانه‌های نوین و بحران هویت»، *فصلنامه مطالعات ملی*، (۴)، ۱۴۹-۱۷۶.
- رجایی، علیرضا؛ بیاضی، محمد حسین و حبیبی‌پور، حمید (۱۳۸۸)؛ «باورهای مذهبی اساسی، بحران هویت و سلامت عمومی جوانان»، *روان‌شناسی تحولی (روان‌شناسان ایرانی)*، ۲۲، ۹۷-۱۰۸.
- شاملو، سعید (۱۳۸۴)؛ *مکتب‌ها و نظریه‌ها در روان‌شناسی شخصیت*، تهران: رشد.
- شرفی، محمدرضا (۱۳۸۷)؛ *جوان و بحران هویت*، تهران: سروش.
- طالبی، سکینه (۱۳۷۸)؛ *تحول هویت ملی دانش‌آموزان دختر دوره‌های تحصیلی ابتدایی، راهنمایی و متوسطه شهر تهران*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد علوم تربیتی، تهران: دانشکده علوم انسانی، دانشگاه تربیت مدرس.
- عسگری، پرویز، خلیقی سیگارودی، عنایت، حیدری، علیرضا، یوسفیان، فرزانه و مرعشیان، فاطمه (۱۳۸۸)؛ «تأثیر آموزش شیوه‌های تربیتی سیره عملی پیامبر اکرم (ص)، بر تفکر دینداری، اعتقادات و باورهای مذهبی و سلامت روان دانش‌آموزان دختر دوره متوسطه شهر اهواز»، *دانش و پژوهش در روان‌شناسی کاربردی*، ۴۰، ۱۳-۲۵.
- عمید، حسن (۱۳۷۴)؛ *فرهنگ عمید*، تهران: امیرکبیر.
- غضنفری، احمد (۱۳۸۳)؛ «اعتباریابی پرسشنامه سبک هویت»، *مطالعات تربیتی دانشگاه فردوسی*، ۱۷، ۸۱-۹۶.
- محمدی ری شهری، محمد (۱۳۷۷)؛ *میزان الحکمه*، ترجمه حمیدرضا شیخی، ویرایش ۳، ج ۱۰، قم: دارالحدیث.
- معین، محمد (۱۳۸۱)؛ *فرهنگ فارسی معین*، تهران: سرایش.
- نصری، قدیر (۱۳۸۷)؛ *میانی هویت ایرانی*، تهران: مؤسسه مطالعات ملی، تمدن ایرانی.
- Alisat, S., & Pratt, M.W. (2012); Characteristics of Young Adults' Personal Religious Narratives and Their Relation with the Identity Status Model: A Longitudinal, Mixed Methods Study, *An International Journal of Theory and Research*, 12(1), 29-52.

- Ambe-Uva, T.N. (2010); Identity Politics and the Job Crisis: Evidence, Lessons, and Challenges of Good Governance, *African Journal of History and Culture*, 2(3), 42-52.
- Baroun, K.A. (2006); Relations among religiosity, health, happiness & anxiety for Kawaiti adolescents, *Psychological Rep.*, 99(3), 717, 722.
- Berzonsky, M.D. (1992); Identity style and coping strategies, *Journal of Personality*, 60, 771-788.
- Berzonsky, M.D. (2008); Identity formation: The role of identity processing style and cognitive processes, *Personality and Individual Differences*, 44, 645-655.
- Berzonsky, M.D., & Kuk, L. (2005); Identity style, psychological maturity and academic performance, personality and individual difference, *European Journal of Personality*, 39(1), 235-247.
- Berzonsky, M.D., Cieciuch, J., Duriez, B., & Soenens, B. (2011); The how and what of identity formation: Association between identity styles and value orientations, *Personality and Individual Differences*, 50(2), 259-299.
- Duriez, B., Luyckx, K., Soenens, B., & Berzonsky, M.D. (2012); A process-content approach to adolescent identity formation: examining longitudinal associations between identity styles and goal pursuits, *Journal of Personality*, 80(1), 135-161.
- Foelsch, P.A., Odom, A., Arena, H., Krischer, M.K., Schemek, K., & Schlüter-Müllers, S. (2010); The differentiation between identity crisis and identity diffusion and its impact on treatment, *Prax Kinderpsychol Kinderpsychiatr*, 59(6), 418-439.
- Johnson, E.A., & Kimberly, J.N. (2011); Personality adjustment and identity style influences on stability in identity and self-concept during the transition to university. *An International Journal of Theory and Research*, 11(1), 25-46.
- Keyes, C.L.M., & Reitzes, D.C. (2007); The role of religious identity in the mental health of older working and retired adults, *Aging & Mental Health*, 11, 434-443.
- Pedersen, M., Williams, R.N., & Kristensen, K.B. (2000); The relation of spiritual self-identity to religious orientation and attitudes, *Journal of Psychology & Technology*, 28(2), 138-148.
- Revell, L. (2008); Spiritual development in public and religious schools: a case study. *Religious Education*, 103, 102-118.
- Rossi, N.E., & Mebert, C.J. (2011); Does a Quarterlife Crisis Exist?, *Journal of Genetic Psychology*, 172(2), 141-161.
- Tomka, M. (2009); Religious Identity and the Gospel of Reconciliation A Central European View, *Journal of the International Association for Mission Studies*, 26(1), 31-44.